

دیوان فانی خونی

(موسوم به کنج الله)

سروده

میرزا حسن زین‌الدین خونی

(۱۱۷۲-۱۲۲۵ ه.ق.)

تصحیح

شهریار حسن زاده

- سرشناسه : زنوزی، محمد حسن، ۱۱۷۲-۱۲۱۸ ق.
- عنوان قراردادی : دیوان
- عنوان و نام پدیدآور : دیوان فانی خویی (موسوم به گنج‌الله) / سروده میرزا حسن زنوزی خویی؛ تصحیح شهریار حسن‌زاده؛ ترجمه مقدمه به انگلیسی مصطفی امیری.
- مشخصات نشر : تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۹۰.
- مشخصات ظاهری : شصت و چهار، ۳۸۱، ۶ ص.
- فروست : میراث مکتوب؛ ۲۲۶، زبان و ادبیات فارسی؛ ۵۲.
- شابک : ۱۱۵۰۰۰ ریال : 978-600-203-023-8
- وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
- موضوع : شعر فارسی - قرن ۱۲ ق.
- شناسه افزوده : حسن‌زاده، شهریار، ۱۳۴۲ - ، مصحح
- شناسه افزوده : امیری، مصطفی، ۱۳۴۹ - ، مترجم
- شناسه افزوده : مرکز پژوهشی میراث مکتوب
- رده‌بندی کنگره : PIR ۶۷۵۴/۵۹ ۱۳۹۰
- رده‌بندی دیویی : ۸۱۵/۵
- شماره کتابشناسی ملی : ۲۴۵۶۹۰۹

دیوان فانی خویی

(موسوم به گلج‌الله)

سروده: میرزا حسن زنوری خویی (۱۱۷۲ - ۱۲۲۵ ه. ق.)

تصحیح: شهریار حسن‌زاده

ناشر: میراث مکتوب

مدیر تولید: محمد باهر

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوغری

ترجمه مقدمه به انگلیسی: مصطفی امیری

حروفچین و صفحه‌آرا: رضا علیمحمدی

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

بها: ۱۱۵۰۰ تومان

شابک: ۸ - ۰۲۳ - ۲۰۳ - ۶۰۰ - ۹۷۸

چاپ: نقره آبی - صحافی: سیدین

همه حقوق متعلق به ناشر و محفوظ است
نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از ناشر ممنوع است

نشانی ناشر: تهران، ش. پ: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲، دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

E-mail: tolid@MirasMaktoob.ir

<http://www.MirasMaktoob.ir>

بسم الله الرحمن الرحيم

دریای از فرهنگ پرایه اسلام و ایران در خمی خمی موج می زند. این نسخه با حقیقت، کارنامه دانشمندان و نوابغ بزرگ و هویت نامه ایرانیان است. بر عهد و هنر ملی است که این میراث پراج را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی خود به احیا و بازسازی آن اهتمام ورزد.

با همه کوششهایی که در سالهای اخیر برای شناسایی این ذخایر مکتوب و تحقیق و تبیین آنها انجام گرفته و صد کتاب و رساله ارزشمند انتشار یافته هنوز کار ناکرده بسیار است. هزاران کتاب و رساله خطی موجود در کتابخانه ملی، داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر نشده است. بسیاری از متون نیز، اگرچه بارها طببع رسیده، منطبق بر روش علمی نیست و تحقیق و تصحیح مجدد نیاز دارد. احیاء و نشر کتاب و رساله های خطی و طبعی است بر دوش محققان و مؤسسات فرهنگی. مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راستای این هدف در سال ۱۳۷۲ بنیاد خواهد شد تا حمایت از کوشش های محققان و مصححان، و با مشارکت ناشران، مؤسسات علمی، اشخاص فرهنگی و علاقه مندان به دانش و فرهنگ سهمی در نشر میراث مکتوب داشته باشد و مجموعه ای ارزشمند از متون و منابع تحقیق به جامعه فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

اکبر ایرانی
مدیر عامل مرکز پژوهشی میراث مکتوب

فهرست مطالب

پیشگفتار	یازده
مقدمه مصحح	پانزده
آذربایجان کانون ادب و فرهنگ	پانزده
زنوز	پانزده
خوی	هفده
مختصری دربارهٔ اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خوی (۱۱۳۶ - ۱۲۳۰ ق.)	هجده
نسب‌نامهٔ میرزا حسن زنوزی خویی	بیست و یک
زندگی‌نامهٔ میرزا حسن زنوزی خویی (متخلص به «فانی»)	بیست و یک
ولادت و نسب	بیست و یک
دوران تحصیل و استادان او	بیست و دو
حوادث زندگی میرزا حسن	بیست و سه
معاصران میرزا حسن	بیست و چهار
آثار میرزا حسن	بیست و شش
الف - بحرالعلوم	بیست و شش
ب - ریاض‌الجنه	بیست و هفت
خاتمه	بیست و هشت
ج - زیدهٔ الاعمال	بیست و هشت
د - روضة‌الآمال فی ترجمهٔ زیدهٔ الاعمال	بیست و نه

هـ - وسیلة النجاة	بیست و نه
و - شرح الاستبصار (در چند مجلد)	بیست و نه
ز - المحفزة فی الفنون المختلفة	سی
ح - دیوان اشعار فارسی	سی
میرزا حسن زبوزی خویی و نسخ خطی مدرسه نمازی خوی	سی
میرزا حسن و خوانین دنبلی	سی و یک
فرزندان میرزا حسن	سی و سه
۱. میرزا عبدالرسول	سی و سه
۲. میرزا مهدی	سی و سه
۳. میرزا علی	سی و سه
۴. میرزا اسماعیل	سی و چهار
فوت میرزا حسن	سی و چهار
دیوان میرزا محمد حسن زبوزی خویی (متخلص به «فانی»)	سی و شش
جلوه‌های درخشان شعر فانی	سی و نه
فانی و ارغنون	سی و نه
فانی و چهارپاره نوع اول	چهل
فانی و حکایت	چهل و یک
شیوه سخن فانی خویی	چهل و چهار
بحرها و وزن‌های عروضی	چهل و پنج
دیوان فانی و سیمای علی (ع)	چهل و هفت
تأثیر فانی از بزرگان ادب فارسی	چهل و نه
معرفی نسخ و روش تصحیح	پنجاه و پنج
متن	۱
غزلیات	۱
ترجیع‌بندها	۱۸۷
قصیده	۲۰۲
قطعه‌ها	۲۰۳
ارغنون	۲۰۴

۲۰۸		مخمس
۲۱۰		قطعه‌ها
۲۱۵		رباعیات
۲۲۸		قطعه‌ها
۲۳۳		رساله ارغنون
۲۳۵		مثنوی
۲۴۳		حکایت
۲۴۴		مقاله دیگر
۲۵۰		مقاله دیگر
۲۵۳		حکایت
۲۵۶		مقاله
۲۵۸		مقاله دیگر
۲۶۰		حکایت
۲۶۱		حدیث عشق
۲۶۸		مثنوی
۲۷۷		فی منزله
۲۸۰		معراج‌نامه
۲۸۳		اتحاد معنوی
۲۸۴		مرد وادی عشق
۲۸۶		حکایت
۲۸۸		مقاله
۲۹۳		تحقیق مذاهب
۲۹۶		حکایت فیل
۳۰۰		حکایت نوشروان
۳۰۱		در عدالت
۳۰۳		مقاله دیگر
۳۰۸		بای شوق
۳۱۱		حکایت پشه

۳۱۳	 حکایت حکیم هند
۳۱۶	 مقاله دیگر
۳۱۷	 حدیث بی نهایت
۳۱۷	 مقاله دیگر
۳۲۷	 مقاله دیگر
۳۳۳	 گفتگوی موجهها
۳۳۵	 مقاله
۳۳۷	 مهر فاق همی
۳۴۰	 محض قدرت
۳۴۳	 عشق عالم
۳۴۴	 ظاهر و مظهر
۳۴۵	 آینه رخسار
۳۴۶	 حکایت
۳۴۸	 نور جمال
۳۵۰	 مقاله
۳۵۱	 تجلی عشق
۳۵۵	 تعلیقات
۳۷۱	 نمایه
۳۷۳	 آیات
۳۷۶	 احادیث و روایات
۳۷۷	 منابع و مآخذ

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار

الحمد لله حمد الشاکرین و الصلوة علی محمد و آله الطاهرین. حمد و سپاس خدای بی‌مثال را که عالم هستی را از پرده‌ی غیب بی‌هیچ واسطه به امر «کن» به عرصه وجود آورد و با خلق حضرت آدم (ع) انسان را اشرف کائنات ساخت و ارواح ما را به زینت تعلیم و تعلم بیاراست و اشباح ما را به طینت احسن تقویم پییراست که از دست و زبان هیچ کسی به درآمدن از عهده شکرش ممکن نیست و خواندن «من عرف الله» چاره بیچارگی است.

درود بر خدایی که گوش جهان را حلقه کش میم محمد (ص) ساخت و سخن را جان لغت عشق نمود تا پرده رازی برای چشمه حکمت باشد و عاشقان حقیقت جوی را در تفرجگاه سخن، شراب فیاض ازلی جرعه ریز رحمت الهی شود و پرتو آن نیز به تمهید و ترتیب روضه‌هایی چون حدیقه الحقیقه و گلشن راز و گلستان و بوستان و... برای نزهتگاه ارباب معنا باشد و درسی برای مکتب عرفان لب به سخن باز کند و شاگردانی تربیت کند که میرزا حسن زنوزی خوبی از آن خیل عظیم عاشق‌پیشه است.

میرزا حسن زنوزی فرزند خوی است؛ یکی از کهن‌ترین و پر حادثه‌ترین شهرهای ایران، معروف به «شهر گل سرخ» و دارالصفاء که از کانون‌های علم و فرهنگ و عشق و

ایمان است. این شهر زادگاه علوی‌ها، دنبلی‌ها، نمازی‌ها، میرزا حسن‌ها و ریاضی‌ها و شهر آیت‌الله خویی‌ها، زریاب‌ها، امین ریاحی‌ها و تجلیل‌هاست که در طول تاریخ به انتقال علم و اندیشه دست یازیده‌اند و میراث‌های ماندگار بر جای نهاده‌اند و این فرهنگ را هنوز هم به ارث دارند. این شهر از سال ۱۲۰۰ (ه. ق.) چهار حوزه علمی - نمازی، خان، مدرسه حاج حسین آقا امام جمعه، شفیعیه - داشته که امروزه فقط مدرسه نمازی پابرجا و دایر است. با توجه به قرائن، شخصیت دینی و عرفانی میرزا حسن در این حوزه شکل گرفته و ماحصل آن آثاری است که می‌توان به تحقیق آنها را «دایرةالمعارف اسلامی» نامید و ریاض‌الجنه وی را در این زمره قرار داد. این عالم عارف و روحانی شاعر دیوان شعری خود را با تخلص «فانی» در حال و هوای عرفانی ترتیب داده است، اما چهره این مطلوب از بیشتر طالبان در پرده امتناع بود و طبع از ایفای حق آن قاصر. سالها پیش مرحوم سلطان‌القرانی نسخه‌ای از آن را به کتابخانه مجلس داده بود و صاحبان معرفت و تحقیق را به پژوهش و معرفی آن بواعث رغبت پدید نیامده بود. همین طور نسخه‌ای از آن را جناب آقای دکتر محمد امین ریاحی در مدرسه نمازی خوی دیده بود، ولی کسی دیوان فانی را به سیاق مهذب و عبارت مستعذب نیاراسته و بر ابصار اهل بصیرت جلوه نداده بود، و شاید تقدیر چنین بود که با گذشت سالیان دراز و پر نشیب و فراز، آن اشعار برای جلوگیری از تطاول زمانه، به امانت در پیش خاندان فاضلی خویی بماند و گردش زمان این وظیفه را به عهده من بنده بگذارد. و نام مبارک آن را چون عروسی زیبا از پرده خمول به در آورده، آراسته حلقه افاضل سخن نماید و چشم اهل زمانه به سواد و بیاض آن روشن شود. بدین گونه رمیدگی‌ها آرمید و گسستگی‌ها پیوست. به پای ارادت راه عرصه تصمیم را درنوشتن و دم را غنیمت شمردم و در سایه سار عنایت الهی دری از رحمت گشوده یافتم و بعد از یک و نیم سال دیوان شعر میرزا حسن زنوزی خویی را فراهم کردم، که اکنون تصحیح انتقادی آن را با تعلیقات و فهارس تقدیم بازارگوهریان سخن می‌نمایم؛ باشد که به آن ارجی و بهائی بدهند و با مهر دل مهر تأیید بر آن بنهند. هر چند گفته‌اند: «شبه در جوهریان جوی نیارد و چراغ پیش آفتاب پرتوی ندارد».

فرصت و فراغتی که برای تدوین نسخه تصحیحی فانی خوبی دست داد بیشتر نتیجه عنایت و محبت بی دریغ بزرگان سرو سایه فکنی چون جناب آقای دکتر جلیل تجلیل، جناب آقای دکتر اسماعیل حاکمی و محبت آیت الله محمدصادق نجمی و دوست محقق و مورخ نکته‌دان، آقای بهروز نصیری، و مساعدت جناب حجت الاسلام و المسلمین حاج شیخ سعید فاضلی بود. و همچنین وظیفه خود می‌دانم از الطاف محققان بزرگوار، جناب آقای علی صدرائی خویی و جناب آقای علی رفیعی مروی و جناب آقای دکتر اکبر ایرانی قمی، سپاسگزار باشم و در نهایت سخت خرسندم که سخن را با یاد خجسته همه این عزیزان به پایان می‌برم.

بهار ۱۳۹۰

شهریار حسن‌زاده